

СИСТЕМА ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: marinad@meta.ua

Анотація. У статті проведено дослідження наукових підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення системи природоресурсного права та її основних рис і властивостей. Систему природоресурсного права визначено як інтегровану й організовану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини. Встановлено, що система природоресурсного права характеризується внутрішньою організаційною структурою. Проведено характеристику структурних елементів системи природоресурсного права й особливостей зв'язків між ними.

Ключові слова: система права, структура системи права, елементи системи права, система природоресурсного права, норми природоресурсного права, інститути природоресурсного права, підгалузі природоресурсного права, Загальна та Особлива частини природоресурсного права

Актуальність.

Місце природоресурсних відносин і регулюючих такі відносини правових норм у системі права є вкрай дискусійним питанням вже протягом багатьох десятиліть. Для того, щоб бути предметом самостійної галузі права, будь-яка сукупність суспільних відносин має бути системним явищем, мати в своїй основі об'єктивні системоутворюючі чинники та зв'язки, що об'єднують різноманітні суспільні відносини, які виникають у суспільстві. У зв'язку з цим дослідження системи природоресурсного права має важливе теоретичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню загальних теоретичних аспектів системи права присвячено роботи таких видатних представників вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, як: С.С. Алексєєва, Д.А. Керімова, Л.А. Луць, Н.М. Оніщенко, С.В. Полєніної, В.К. Райхера, О.Ф. Скакун та інших науковців. Окреслена проблематика з природоресурсного права була об'єктом наукового дослідження у працях таких учених, як: В.М. Єрмоленка, М.Д. Казанцева, І.Б. Калініна, І.І. Каракаша, В.В. Костицького.

Метою статті є розкриття теоретичних засад системи природоресурсного права, окреслення її властивостей, характеристика структурних елементів системи природоресурсного права й особливостей зв'язків між ними.

Результати.

Термін «система» (з грец. «systema») – складене з частин, сполучене) – це сукупність елементів, які перебувають у відносинах й зв'язках один з одним, що утворює певну цілісність, єдність (Филосовский энциклопедический словарь, 1989: 584). «Система» у будь-якій галузі пізнання визначається як певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками (Загальна теорія держави і права, 2009: 244). Саме ці зв'язки здатні надавати внутрішньої організованості усім елементам будь-якої системи, перетворюючи її на диференційовану цілісність.

Науковці-правники характеризують систему як: упорядковану сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність та органічну єдність, внутрішню цілісність і автономність функціонування (Оніщенко, 2000: 63); цілісну сукупність (комплекс) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів (Луць, 2001: 48).

На думку В.М. Садовського, будь-яка система характеризується тим, що: 1) являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) утворює особливу єдність із середовищем; 3) являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи виступають як системи більш низького порядку

(Садовский & Юдин, 1969: 12). До властивостей системи можна віднести також: 1) наявність істотних зв'язків між елементами, їх властивостями, що перевершують по силі зв'язку цих елементів з елементами, що не входять до системи; 2) існування інтеграційних властивостей, тобто властивих системі в цілому, але не властивих жодному з її елементів окремо. Властивості системи хоча і залежать від властивостей елементів, але не визначаються ними повністю (Спицнадель, 2000: 118).

І.Б. Калінін узагальнює наведені властивості системи та їх визначення і наводить властивості об'єкта, необхідні й достатні для визнання його системою: 1) система завжди включає в себе елементи (не менше двох) і зв'язки (відносини) між ними; 2) будь-яка система може бути розчленована на підсистеми (системи нижчого рівня) і повністю або частково є підсистемою інших систем більш високого рівня; 3) цілісність системи визначає можливість як підвищення, так і зниження ступеня її впорядкованості, організації (ентропії), відображаючи властивість відкритості будь-якої системи; 4) система має мету і характеризується функцією (Калинин, 2009: 18).

Отже, система – це цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, що утворює особливу єдність та є одночасно елементом системи більш високого порядку.

Наведені ознаки і характеристики «системи», звісно, мають бути відображені й у понятті «система права», що є предметом дослідження багатьох науковців. Вітчизняні та зарубіжні вчені під системою права розуміють: внутрішню єдність, органічний взаємозв'язок та взаємодію

складових частин діючого в державі права, що відображає єдність складових його норм і розмежовує їх на галузі, підгалузі та інститути (*Теория государства и права*, 2006: 47); наукову конструкцію, яка має суб'єктивну основу, однак їх одночасно може існувати декілька (Райхер, 1975: 64); зумовлену економічним і соціальним устроєм структуру права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм та водночас їх поділ на відповідні галузі й інститути (Поленина, 1982: 13); сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) і групування норм у відносно самостійні структурні утворення (інститути, галузі та підгалузі права) (Оніщенко, 2002: 102); об'єктивно обумовлена суспільними відносинами внутрішня структура права, що складається із взаємопов'язаних норм, інститутів, підгалузей і галузей права (*Теория государства и права*, 1997: 286).

Враховуючи вищенаведені визначення, систему природоресурсного права можна розглядати як інтегровану й організовану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини, суспільства і держави.

Також слід зазначити, що система характеризується і внутрішньою організаційною структурою. Розмежування між системою і структурою проводив Д.А. Керимов, вважаючи, що систему можна розглядати як об'єктивне об'єднання (з'єднання) за змістовними ознаками певних частин у структурно впорядковану цілісну

єдність, що володіє відносною самостійністю, стійкістю й автономністю функціонування. Структура – це внутрішній устрій системи. Розкрити структуру можна лише, з одного боку, через поділ її на окремі взаємопов'язані елементи, а з другого – через інтегрування (об'єднання) цих елементів в єдину систему (Керимов, 1972: 167).

Отже, структура системи природоресурсного права – це об'єктивно обумовлений природоресурсними відносинами поділ її на окремі взаємопов'язані елементи: правові норми, інститути, підгалузі. Крім того, структуру системи природоресурсного права можна представити через поділ на загальну та особливу частини.

Норма права являє собою особливий різновид соціальних норм. Як і інші соціальні норми, наприклад моральні, етичні тощо, правові норми регулюють суспільні відносини, впорядковують їх і пропонують варіант суспільно корисної поведінки, яка підтримується заходами соціального примусу. Будучи специфічним регулятором суспільних відносин, право водночас виступає їх додатковим регулятором, воно виникає, коли інші регулятори з різних причин не можуть ефективно регулювати відповідні відносини. Норми права можуть містити приписи, ідентичні приписам інших регулятивних систем, але як тільки припис стає правовим, його зміст вибирається у форму, відповідну правилам юридичної техніки, і функціонує саме як юридична правило.

Норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, гру-

пових та індивідуальних інтересів, забезпечується всіма заходами державного впливу (Скакун, 2001: 275).

На думку С.С. Алексєєва, юридичні (правові) норми – це «цеглинки», вихідні елементи всієї будівлі права даної країни, що складаються на основі типізованих рішень життєвих ситуацій. З цих «цеглинок» складаються правові інститути, тобто комплекси норм з тих чи інших питань – різноманітні блоки у «будинку права». А ось із блоків правових інститутів утворюються галузі права (Алексєєв, 1999: 44). В.В. Костицький визначає правову норму як найменшу структурну складову у системі права – конкретне правило поведінки, установлене або санкціоноване і забезпечуване державою. Вчений порівнює норму права з молекулою речовини – найменшою її складовою, яка зберігає властивості цієї речовини. Норма права – це найменша частинка права, яка зберігає властивості й особливості права (Костицький, 2009: 132).

Отже, норма природоресурсного права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор природоресурсних відносин і визначає права та обов'язки суб'єктів цих відносин.

При цьому, ґрунтуючись на науковій позиції І.Б. Калініна (Калінін, 2009: 19), норму природоресурсного права як елемент системи природоресурсного права можна розглядати у трьох різних (хоча і пов'язаних) якостях: елемент-явище, елемент-властивість (якість) і елемент-відношення. Норма природоресурсного права виступає як: 1) явище правової дійсності, об'єктивоване у нормативно-правовому акті природоресурсного законодавства; 2) властивість (якість)

– передбачені нормою суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів природоресурсного права, на які вона поширюється; 3) норма як відношення задає (передбачає) природоресурсні відносини між суб'єктами права, що виникають при реалізації ними суб'єктивних прав або виконанні юридичних обов'язків під час використання природних ресурсів.

Системність вчення про норми права підкреслюється й наявністю певних їх класифікаційних груп. У теорії права виділяють види норм права: 1) за предметом правового регулювання (за галузями права); 2) за методом правового регулювання (за формою закріплення бажаної поведінки суб'єктів права) – імперативні і диспозитивні; 3) за функціональною спрямованістю (за функціями права) – регулятивні й охоронні та інші.

Імперативні – це норми, що виражають у категоричних розпорядженнях держави чітко позначені дії і не допускають відхилень від вичерпного переліку прав та обов'язків суб'єктів (Скакун, 2001: 277). Наприклад, ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. передбачена обов'язковість додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів: а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій; б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища; в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів тощо. Відповідно до ч. 5 ст. 22 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р.

визначена заборона передачі земель сільськогосподарського призначення у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Диспозитивні норми – це норми, в яких держава передбачає варіант поведінки і дозволяє сторонам регульованих відносин самим визначити права й обов'язки в окремих випадках (Скаун, 2001: 277). Так, ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів. Статтею 131 Земельного кодексу України передбачено, що громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод.

Переважає число норм природоресурсного права за функціональною спрямованістю належать до регулятивних, тобто за їх допомогою встановлюються права й обов'язки суб'єктів природоресурсних відносин щодо використання і відтворення відповідного природного ресурсу. Наприклад, норми глави 10 «Види і порядок водокористування» Водного кодексу України від 06.06.1995 р., глави 13 «Використання лісових ресурсів» Лісового кодексу України від 21.01.1994 р., глави 2 «Надання надр у користування» Кодексу України про надра від 27.07.1994 р.

тощо. Щодо охоронних норм природоресурсного права, тобто тих, які встановлюють способи юридичної відповідальності за порушення прав і невиконання обов'язків, закріплених у регулятивних нормах, то вони носять бланкетний характер, тобто відсилають до норм інших галузей права. Так, відповідно до ст. 211 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством. Статтею 105 Лісового кодексу України передбачено, що порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом. Аналогічний припис міститься у ст. 65 Кодексу України про надра.

Наявність норм загальної дії обумовлено єдністю предмета правового регулювання галузі природоресурсного права. Різні природні ресурси є складовою частиною єдиної природи і перебувають у нерозривному зв'язку. Тому правове регулювання водокористування, лісокористування, надрокористування тощо має у своїй основі ідентичні правові принципи й підходи. Природні властивості окремих природних ресурсів обумовлюють однотипність підходів до правового регулювання відносин щодо їх використання. Врахування особливостей зазначених відносин призводить до встановлення у природоресурсному праві норм, що поширюють свою дію на відносини, пов'язані з використанням певних видів природних ресурсів. Незважаючи на спільність відносин із використання різних природних ресурсів, існує специфіка правового регулювання окремих видів використання природ-

них ресурсів, що передбачає існування у системі природоресурсного права норм особливого дії.

Наступним елементом системи права є правовий інститут (або інститут права). Інститут права – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин. Це необхідна ланка у цілісній системі права. Головне призначення інституту права – у межах своєї групи однорідних суспільних відносин забезпечити суцільне, відносно закінчене регулювання.

Дослідження даної правової категорії дало змогу ряду вчених – теоретиків права виділити відмітні ознаки, сформулювати поняття і провести класифікацію правових інститутів. С.С. Алексєєв визначив правовий інститут як самостійний елемент системи права, який володіє наступними ознаками: фактична і юридична однорідність правових норм, що регулюють чітко визначену ділянку суспільних відносин; внутрішня організація охоплюваного нормативного матеріалу, що свідчить про наявність у правовому інституті своєї структури; зовнішня відособленість (Алексєєв, 1975: 119–135).

Аналізуючи категорію правового інституту, Д.А. Керімов виділив його істотні ознаки: сформована всередині галузі права група правових норм у вигляді її відокремленої частини, що регулюють з необхідною деталізацією типові суспільні відносини і в силу цього набувають відносної самостійності, стійкості і автономності функціонування (Керімов, 2000: 75). При цьому науковець дійшов висновку, що інститут права відрізняється від галузі права насамперед обсягом

регулювання: він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише різні сторони одного типового суспільного відношення. Разом із тим інститут права має спільні з галуззю права характеристики: об'єктивну відокремленість й органічну єдність компонентів, специфічність методу, відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування, хоча й іншого рівня (Керімов, 2000: 77).

В.С. Якушев виділяв матеріальну та юридичну ознаки правового інституту. Матеріальною ознакою інституту є наявність відносно самостійного суспільного відношення, тобто предмета правового регулювання. Юридична ознака полягає у тому, що правовий інститут – це сукупність норм, яка опирається на норму закону, що закріплює основне відношення (визначає його учасників, зміст, предмет, результат). Ця норма є підставою для формування правового інституту як сукупності норм (Якушев, 1970: 61).

У науковій літературі позиції вчених у пошуках головної ознаки правового інституту дещо відрізняються: одні пропонують об'єднувати в інститут правові норми за предметом регулювання (Д.А. Керімов, О.Ф. Скакун, В.С. Якушев), а інші – за методом регулювання суспільних відносин (С.С. Алексєєв). Проте предмет та метод – це ті інструменти, без яких неможливо провести аналіз жодної норми права, незалежно від мети дослідження, оскільки вони діють у взаємозв'язку та доповнюють один одного.

Отже, інститут природоресурсного права – це сукупність правових норм, покликаних регулювати у межах предмета даної галузі права певну, відносно самостійну групу однорідних суспільних відносин.

При цьому інститути природоресурсного права відрізняються між собою: специфікою предмета регулювання у межах загальногалузевого предмета; особливим суб'єктним складом; видовою своєрідністю правових норм, що їх становлять; специфічними принципами; власними функціями; колом джерел, що забезпечують їх нормативну відокремленість; мірою участі інших галузей права у регулюванні відносин, що становлять предмет того чи іншого інституту.

Через категорію «інститут природоресурсного права» систему природоресурсного права як галузі права можна визначити як науково обґрунтоване, логічно послідовне розміщення інститутів природоресурсного права, нормами яких регулюються суспільні природоресурсні відносини.

На основі предмета і методу правового регулювання вченими теорії права запропоновано класифікацію правових інститутів. Насамперед інститути поділяються за галузями права. За сферою поширення розрізняють інститути галузеві й міжгалузеві (комплексні), за функціональною роллю – регулятивні та охоронні, за елементним складом – прості й складні тощо.

Наприклад, класифікація інститутів на галузеві і міжгалузеві залежить від того, чи розташовується група правових норм всередині однієї галузі або ж об'єднує в собі правові норми, які належать до окремих галузей права. Галузевий інститут складається з норм однієї конкретної галузі права, а міжгалузевий – з норм двох і більше галузей права (Керимов, 1972: 176). Міжгалузеві (комплексні) правові інститути проявляються у сфері дії споріднених галузей права; являють собою не механічну сукупність, а гармонійне поєднання різногалу-

зевих правових норм, що регулюють однорідні відносини; відповідні норми проходять істотну переробку, модифікацію щодо специфіки предмета і метода правового регулювання іншої галузі права (Сырых, 2002: 17). Міжгалузеві (комплексні) правові інститути характеризуються тим, що: норми однієї галузі права застосовуються в іншій галузі права; норми закріплюються, як правило, у джерелах галузі, яка їх запозичує; норми проходять змістовну переробку, модифікацію відповідно до специфіки предмета і методу галузі, що їх запозичила; норми застосовуються виключно у межах однієї галузі права, яка їх запозичила (Сырых, 2002: 22).

Наприклад, у системі природоресурсного права до міжгалузевих правових інститутів можна віднести інститут права власності на природні ресурси, інститут юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства тощо.

Поняття системи галузі права, окрім іншого, пов'язують також із такою юридичною категорією, як підгалузь права. Підгалузь права належать до факультативних елементів системи права, адже вони не є обов'язковими й присутні не в усіх галузях права. Підгалузь права можна розглядати як тимчасовий, динамічний елемент системи права, що свідчить про процеси розвитку, які відбуваються у певній галузі права. Теоретики права характеризують підгалузь права як систему однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права (Скакун, 2001: 249).

Підгалузі як структурному елементу галузі права притаманні такі юридичні ознаки: на відміну від правового інституту підгалузь не є обов'язковим структурним компо-

нентом кожної галузі права; підгалузь завжди представляє об'єднання як мінімум двох правових інститутів; це об'єднання не довільно обраних, а лише предметно пов'язаних і логічно сумісних правових інститутів; якщо галузь права регулює певний рід суспільних відносин, то підгалузь – певний вид відносин у межах даного роду, тобто підгалузь має власний предмет правового регулювання, а відносини що до нього входять, визначають внутрішню структурну диференціацію підгалузі на відповідні правові інститути; підгалузь не володіє власним особливим методом правового регулювання, а використовує метод тієї галузі права, до складу якої вона входить; для підгалузі характерна юридична цілісність правових норм, тобто такий ступінь її внутрішньої організації, що допомагає підгалузі виступити як неподільне ціле при взаємодії з іншими компонентами правової матерії; для підгалузі характерна певна законодавча відокремленість у межах відповідної галузі права, що виражається у відокремленості правових норм у певних нормативно-правових актах (Бабошин, 2011: 142).

У системі природоресурсного права сформовані такі структурні елементи, як підгалузі, яким притаманні усі наведені ознаки. Зокрема, йдеться про земельне, водне, лісове, надрове, флористичне, фауністичне право. При цьому слід зазначити, що в юридичній науці відповідні сукупності норм вже давно і нерідко називають самостійними галузями права. У представлений роботі такі сукупності норм розглядаються як підгалузі природоресурсного права, а не самостійні галузі права, що складаються з відповідних правових інститутів.

Наявність норм, що регулюють відносини щодо використання усіх природних ресурсів (норм загальної дії), і норм особливої дії тягне необхідність об'єднання природоресурсних інститутів і виділення у природоресурсному праві Загальної та Особливої частин.

Загальна частина природоресурсного права включає у себе ряд правових інститутів, що містять норми загальної дії, які регулюють відносини, пов'язані з використанням будь-яких видів природних ресурсів на праві власності і праві користування, встановлюють принципи використання природних ресурсів, правовий статус суб'єктів й правовий режим об'єктів природоресурсних правовідносин. Як зазначає В.М. Єрмоленко, інститути загальної частини містять правові норми, що мають узагальнений характер дії і є спільними для всіх видів природоресурсних відносин, які підлягають правовому регулюванню (Єрмоленко, 2010: 63). Правові норми та інститути особливої частини регулюють певні, відносно відокремлені групи суспільних відносин і мають менший ступінь загальності. Норми цих інститутів спрямовуються на врахування особливостей різних видів природоресурсних відносин (Єрмоленко, 2010: 63).

Структура системи природоресурсного права вперше була запропонована М.Д. Казанцевим у 1967 р. і передбачала в якості структурних складових такі основні інститути: 1) право виключної державної власності на природні ресурси; 2) єдиний державний фонд природних ресурсів; 3) кадастр природних ресурсів СРСР; 4) право користування природними ресурсами; 5) принципи охорони природи; 6) відповідальність за по-

рушення норм права, що регулюють використання та охорону природних ресурсів. На думку М.Д. Казанцева, це Загальна частина природоресурсного права. До Особливої частини вчений відносив земельне, водне, лісове, надрове право і право на дику фауну (Казанцев, 1967: 4).

Порушена проблематика є предметом наукових досліджень І.Б. Калініна. У системі природоресурсного права вчений виділяє групи норм загальної, особливої та одиничної дії (Калинин, 2009: 198). Наявність у системі природоресурсного права норм загальної дії, норм особливої та одиничної дії, як зазначає науковець, зумовлює необхідність виокремлення Загальної та Особливої частин (Калинин, 2009: 199).

При цьому до загальної частини природоресурсного права І.Б. Калінін відносить такі правові інститути: 1) загальні положення природоресурсного права, включаючи норми, що визначають предмет, сферу дії, особливості методу правового регулювання, принципи галузі; 2) право власності на природні ресурси й виняткові суверенні права держави на них; 3) природокористування; 4) об'єкти і суб'єкти природоресурсних правовідносин; 5) державне управління раціональним і безпечним використанням природних ресурсів. До інститутів Особливої частини природоресурсного права: 1) правове регулювання надрокористування; 2) правове регулювання водокористування; 3) правове регулювання лісокористування; 4) правове регулювання використання об'єктів тваринного світу (Калинин, 2009: 52).

І.І. Каракаш до загальної частини галузі природоресурсного права відносить: предмет природоресурсного права, особливості становлення

і розвитку природоресурсного законодавства і права, джерела природоресурсного права, природоресурсні правовідносини, право власності на природні об'єкти та право природокористування, а також управління та контроль у сфері природокористування. Загальна частина природоресурсного права, як зазначає вчений, містить сукупність правових норм, що регулюють відповідні групи природоресурсних відносин, яким притаманні свої невід'ємні загальні риси (Каракаш, 2005: 40–41).

Особлива частина природоресурсного права, на думку І.І. Каракаша, складається з інститутів, що регулюють окремі види поресурсних відносин, зокрема: правове регулювання використання земельних ресурсів, правовий режим використання надр та корисних копалин, правове регулювання використання вод та водних ресурсів, правове регулювання використання природних ресурсів морської економічної зони та континентального шельфу, правове регулювання використання об'єктів та ресурсів рослинного світу, правовий режим використання лісів та лісових ресурсів, правове забезпечення використання об'єктів та ресурсів тваринного світу, правове регулювання використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, правове регулювання використання курортних та лікувальних об'єктів і територій, правове регулювання використання оздоровчих та рекреаційних територій і об'єктів, правовий режим використання природних ресурсів екологічно уражених об'єктів та забруднених територій (Каракаш, 2005: 40–41).

Проте з наведеними науковцями елементами Загальної частини природоресурсного права навряд чи

можна погодитися, адже предмет, метод принципи природоресурсного права є скоріше категоріями науки чи навчальної дисципліни природоресурсного права, а не галузі права як певної сукупності правових норм.

Отже, з урахуванням окреслених наукових позицій до інститутів Загальної частини природоресурсного права слід віднести: право власності на природні ресурси; право користування природними ресурсами; правове регулювання відтворення природних ресурсів; правове забезпечення управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів; юридичну відповідальність за порушення природоресурсного законодавства. Відносини, що виникають у зв'язку з використанням окремих видів природних ресурсів, регулюють норми, включені до Особливої частини: земельне право; водне право; лісове право; надрове право; флористичне право; фауністичне право. Система природоресурсного законодавства, в цілому відображаючи систему природоресурсного права, містить низку норм, присвячених охороні природних ресурсів. Однак це не є підставою для включення відносин з охорони природних ресурсів у предмет і систему природоресурсного права. Така особливість нормативних актів свідчить про «екологізацію» системи природоресурсного права.

Елементи системи (правові інститути, окремі норми) і частини системи природоресурсного права знаходяться між собою як у певних зв'язках, у тому числі взаємних, так і у відношеннях один з одним. Зв'язок норм і правових інститутів може бути встановлений у тих випадках, коли зміна однієї норми (їх сукупності) тягне зміну іншої норми або ряду норм. Структура системи природо-

ресурсного права характеризується зв'язками і відносинами, що існують між елементами системи. Причому це не будь-які зв'язки, а такі, які здатні забезпечити цілісність системи. Для поняття структури характерний особливий тип відносин, це система зв'язків, що забезпечує впорядкованість елементів, їх відносну стійкість (Философия, 1997: 101). Зв'язок, цілісність і зумовлена ними стійка структура – це відмінні ознаки будь-якої системи (Керимов, 1972: 328). Структура визначається як спосіб зв'язку елементів (Философия, 1997: 301); стійка картина взаємних відносин елементів цілісного об'єкта; особливий тип відносин (Спицнадель, 2000: 112, 116); сукупність елементів і зв'язків або відносин (Садовский & Юдин, 1969: 19–20).

При цьому структурні зв'язки – це зв'язки, що визначають будову системи права, здатну виконувати свою функцію. Кожен структурний зв'язок одночасно є і зв'язком функціональним, оскільки структура служить для виконання функцій, існує заради функції (Луць, 2001: 48).

Крім того, вчені вказують також на існування умов, що обмежують відносини єдності між елементами системи – закони композиції (граничні умови). Такі закони характеризують систему, але не включаються до неї, є зовнішніми факторами, визначають характер, властивості системоутворюючих елементів структури системи. Граничні умови самі по собі не забезпечують цілісність елементів. Вони лише фіксують параметри, у межах яких може бути реалізована система (Спицнадель, 2000: 27).

В якості таких умов для природоресурсного права виступають ті чи інші об'єктивні закони розвитку і

взаємодії природи та суспільства. Це такі закони природничих наук, як екологія, біологія, геологія та інші. У гуманітарних науках це закони економіки, соціології, суспільного розвитку. Людина – це соціальна істота, тому в якості граничних умов повинні виступати і такі закони (принципи) розвитку суспільства, як рівність людей, пріоритет прав і свобод людини, вимоги сталого розвитку тощо. Закони економічного розвитку не зумовлюють системності природоресурсного права, але задають умови, відповідно до яких повинен бути встановлений режим правового використання природних ресурсів. Наука геологія, як така, не є гарантією системності природоресурсного права. Але вона визначає граничні умови і тим самим технологічний процес пошуку, розвідки, розробки родовищ корисних копалин. Відповідно до окреслених законів визначаються суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню, вибудовується система природоресурсного права як галузі.

Висновки і перспективи.

Отже, систему природоресурсного права можна визначити як інтегровану й організовану сукупність правових норм, що поєднані між собою внутрішніми зв'язками і регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини, суспільства і держави. Система природоресурсного права характеризується внутрішньою організаційною структурою. Це об'єктивно обумовлений природоресурсними відносинами поділ її на окремі взаємопов'язані

елементи: правові норми, інститути, підгалузі. До того ж, структуру системи природоресурсного права можна представити через поділ на загальну та особливу частини.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
2. Алексеев С.С. Структура советского права. Москва: Юридическая литература, 1975. 264 с.
3. Бабошин О.А. Система конституционного права как отрасли российского права: вопросы теории и практики: дисс. ... к.ю.н.: 12.00.02 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2011. 218 с.
4. Ермоленко В.М. Аграрне право як самостійна галузь права України. Аграрне право України: підручник. В.М. Ермоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін. / за заг. ред. В.М. Ермоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 43–65.
5. Загальна теорія держави і права: підручник. М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
6. Казанцев Н.Д. Природноресурсовое право и его пределы как интегрированной отрасли. Вестник Московского университета. 1967. Сер. X «Право». № 6. С. 3–9.
7. Калинин И.Б. Природоресурсное право: учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. 350 с.
8. Каракаш І.І. Предмет і система природноресурсового права. Природноресурсове право України: навчальний посібник / за ред. І.І. Каракаша. Київ: Істина, 2005. С. 5–41.
9. Керимов Д.А. Законодательная техника: научно-методическое и учебное пособие. Москва: Издательство НОРМА, 2000. 125 с.

10. Керимов Д.А. Философские проблемы права. Москва: Мысль, 1972. 472 с.
11. Костицкий В.В. До питання про розвиток системи права та критерії його поділу на галузі (на прикладі екологічного та повітряного права). Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права / за ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2009. С. 130–142.
12. Луць Л. Критерії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2001. Вип. 36. С. 47–53.
13. Оніщенко Н.М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії юридичної науки. Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Вип. 2. Київ: Вид. дім «Юридична книга», 2000. С. 62–73.
14. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
15. Поленина С.В. Система советского права и перспективы ее развития. Советское государство и право. 1982. № 6. С. 9–21.
16. Райхер В.К. О системе права. Правоведение. 1975. № 3. С. 68–73.
17. Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Задачи, методы и приложения общей теории систем. Исследования по общей теории систем. Москва: Прогресс, 1969. 520 с.
18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
19. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа. Санкт-Петербург: Издательский дом «Бизнес –пресса», 2000. 326 с.
20. Сырых В.М. Комплексные институты как компоненты российского права. Журнал российского права. 2002. № 10. С. 16–23.
21. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва: Юрид. лит., 2006. 776 с.
22. Теория государства и права: учебник / под ред. О.Ф. Скакун. Харьков, 1997. 704 с.
23. Филосовский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. Москва: Совесткая Энциклопедия, 1989. 839 с.
24. Философия: учебное пособие / под ред. В.И. Кириллова. Москва: Юристъ, 1997. 418 с.
25. Якушев В.С. О понятии правового института. Известия высших учебных заведений. Серия Правоведение. 1970. № 6. С. 61–67.

References

1. Alekseev, S.S. (1999). Pravo: azbuka – teoriya – fylosofiya: Opyt kompleksnogo yssledovaniya [Law: ABC – Theory – Philosophy: The Experience of Comprehensive Research]. Moskva: Statut, 712 (in Russian).
2. Alekseev, S.S. (1975). Struktura sovetskogo prava [The structure of Soviet law]. Moskva: Yurydicheskaya lyteratura, 264 (in Russian).
3. Baboshyn, O.A. (2011). Systema konstitutsyonnoho prava kak otrasly rossiyskoho prava: voprosy teoryy y praktyky [The system of constitutional law as a branch of Russian law: theory and practice]. Ekaterynburh, 218 (in Russian).
4. Yermolenko, V.M. (2010). Ahrarne pravo yak samostiina haluz prava Ukrainy. Ahrarne pravo Ukrainy [Agrarian law as an independent branch of Ukrainian law. Agrarian law of Ukraine]. V.M. Yermolenko, O.V. Hafurova, M.V. Hrebeniuk ta in. / za zah. red. V.M. Yermolenka. Kyiv: Yurinkom Inter, 43–65 (in Ukrainian).
5. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law] (2009). M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V. Avramenko ta in. / za red. M.V. Tsvika, O.V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 584 (in Ukrainian).
6. Kazantsev, N.D. (1967). Pryrodnoresursovoe pravo y eho predely kak yntehyrovanoi otrasly. Vestnyk Moskovskoho unyversyteta [Natural resource law and its limits as an integrated one were shaken off. Moscow University Bulletin]. Ser. X «Pravo», 6: 3–9 (in Russian).

7. Kalynyn, Y.B. (2009). Pryrodoresursnoe pravo [Natural resource law]. Tomsk: Yzd-vo Tom. un-ta, 350 (in Russian).
8. Karakash, I.I. (2005). Predmet i systema pryrodnoresursovoho prava. Pryrodnore-sursove pravo Ukrainy [Subject and system of natural resource law. Natural resource law of Ukraine] / za red. I.I. Karakasha. Kyiv: Istyna, 5–41 (in Ukrainian).
9. Kerymov, D.A. (2000). Zakonodatelnaia tekhnika [Legislative technique]. Moskva: Yzdatelstvo NORMA, 125 (in Russian).
10. Kerymov, D.A. (1972). Fylosofskye problemy prava [Philosophical problems of law]. Moskva: Mysl, 472 (in Russian).
11. Kostytskiy, V.V. (2009). Do pytannia pro roz-vyток systemy prava ta kryterii yoho podilu na haluzi (na prykladi ekolohichnoho ta po-vitrianoho prava). Pro ukrainske pravo: Cha-sopys kafedry teorii ta istorii derzhavy i prava [On the question of the development of the legal system and the criteria for its division in the industry (on the example of environmen-tal and air law). About Ukrainian law: Journal of the Department of Theory and History of State and Law] / za red. I. Bezkluboho. Kyiv: Hramota, 130–142 (in Ukrainian).
12. Luts, L. (2001). Kryterii systemnoho anal-izu – metodolohichni osnovy doslidzhennia pravovoi systemy. Visnyk Lvivskoho univer-sytetu. Seriya yurydychna [Criteria of system analysis – methodological bases of research of legal system. Bulletin of Lviv University. The series is legal], 36: 47–53 (in Ukrainian).
13. Onishchenko, N.M. (2000). Zahalna kharak-terystyka pravovoi systemy yak intehrui-uchoi katehorii yurydychnoi nauky. Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava imeni V.M. Ko-retskoho NAN Ukrainy [General character-istics of the legal system as an integrating category of legal science. Rule of law: Year-book of scientific works of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine]. Vyp. 2. Kyiv: Vyd. dim «Iurydychna knyha», 62–73 (in Ukrainian).
14. Onishchenko, N.M. (1982). Pravova syste-ma: problemy teorii [Legal system: prob-lems of theory]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 352 (in Ukrainian).
15. Polenyna, S.V. (1982). Systema sovetskoho prava y perspektyvy ee razvytyia. Sovetskoe hosudarstvo y pravo [The system of Soviet law and the prospects for its development. Soviet state and law], 6: 9–21 (in Russian).
16. Raikher, V.K. (1975). O systeme prava. Pravovedenye [About the system of law. Jurisprudence], 3: 68–73 (in Russian).
17. Sadovskiy, V.N. & Yudyn, E.H. (1969). Za-dachy, metody y prylozheniya obshchei teoryy system. Yssledovaniya po obshchei teoryy system [Problems, methods and applications of general systems theory. Re-search in General Systems Theory]. Mosk-va: Prohress, 520 (in Russian).
18. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i pra-va [Theory of state and law]. Kharkiv: Kon-sum, 656 (in Ukrainian).
19. Spytynadel, V.N. (2000). Osnovy system-noho analiza [Fundamentals of systems analysis]. Sankt-Peterburh: Yzdatelskiy dom «Byznes – pressa», 326 (in Russian).
20. Syrykh, V.M. (2002). Kompleksnye ynstytuty kak komponenty rossiyskoho prava. Zhurnal rossiyskoho prava [Complex institutions as components of Russian law. Journal of Rus-sian Law], 10: 16–23 (in Russian).
21. Teoriia hosudarstva y prava [Theory of state and law] (2006) / pod red. N.Y. Matu-zova, A.V. Malko. Moskva: Yuryd. lyt., 776 (in Russian).
22. Teoriia hosudarstva y prava [Theory of state and law] (1997) / pod red. O.F. Ska-kun. Kharkov, 704 (in Russian).
23. Fylosovskiy entsyklopedycheskiy slovar [Phi-losophy Encyclopedic Dictionary] (1989) / hl. redaktsiya: L.F. Ylychev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.H. Panov. Moskva: Sovestkaia Ent-syklopediya, 839 (in Russian).
24. Fylosofiya [Philosophy] (1997) / pod red. V.Y. Kyryllova. Moskva: Yuryst, 418 (in Russian).

25. Yakushev, V.S. (1970). O poniatty pravovoho ynstytuta. Yzvestiya vysshykh uchebnykh zavedenyi. Seryia Pravovedenye [On the concept of a legal institution. Proceedings of higher educational institutions. Jurisprudence Series], 6: 61–67 (in Russian).

M.A. Deineha (2020). THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCE LAW AS A BRANCH OF LAW. *Law. Human. Environment*, 11(4):23-36. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.003>.

Summary. *The article investigates the scientific approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the system of law and its main features and properties. The system of law is defined as objectively determined by social relations an integrated and organized set of elements of law, which are interconnected by internal connections and act in relation to the surrounding conditions and other systems as a whole, which is characterized by the presence of the goal and dynamism in development. The system of law characterized by some features, including basic, objective, integrative and organized unity and dynamism. It is revealed that the system of law is characterized by the internal organizational structure. Characterization of structural elements of the system of law and features of relations between them is carried out.*

The theoretical principles of the system of natural resource law are revealed. It was found out that the object, method and object of legal regulation are the determining criteria for constructing a system of natural resource law. The system of natural resource law is defined as an integrated and organized set of legal norms regulating social relations regarding the use and reproduction of certain natural resources in their inextricable connection with other elements of the environment in order to ensure, first of all, the economic needs of man and society. The structure of natural resource law is objectively due to nature-resource relations, its division into separate interrelated elements: legal norms and institutions. In addition, the structure of the system of natural resource law can be represented by dividing it into a general and special part.

The institutions of the General and Special Parts of natural resources law are singled out. The institutes of the common part contain legal norms that have a generalized character of action and are common to all types of nature-resource relations that are subject to legal regulation. Legal norms and institutes of a special part regulate certain, relatively separate groups of social relations and have a lower degree of universality.

Keywords: *system of law, structure of the system of law, elements of the system of law, system of Natural Resource Law, norms of Natural Resource Law, institutes of Natural Resources Law, subsectors of Natural Resource Law, General and Special parts of Natural Resource Law*